Inhoud

1. Het slot 8
2. Het borátgevoel 11
3. *Borát* in Nederland 13
4. 'Op Radio 1 en Radio 2, niemand kan om *Borát* heen' 15
5. De werkwijze/de werkweken 21
6. De *Borát*-luisterkringen 29
7. 1989 31
8. Praag: 1990 tot heden 35
9. Hilversum: 1990 tot heden 37

EXTRA: *Borát*-audio

CD 1 Aflevering 100 14 september 1986

CD 2 Aflevering 157 3 november 1987

1

Het slot

HET verhaal van *Borát* begint in 1972 in Tsjecho-Slowakije. Drie vrienden, Jan, Jiři en Josef, hadden na veel zoeken zo'n zeventig kilometer ten zuidoosten van Praag eindelijk een buitenhuis gevonden. Nou ja, huis was een te simpele benaming voor het achttiende-eeuwse, barokke boerenkasteeltje met twee verdiepingen en twintig kamers. Ze hadden het gekocht van de communistische kolchoz, die het gebruikte voor de opslag van landbouwwerktuigen. Het was dus eerder een barokke bouwval dan een bewoonbaar kasteel, maar in de ogen van het drietal was het een prachtige bouwval en omdat het niet al te duur was, kochten ze het.

Een buitenhuis leek ze nodig om, alleen of met hun jonge gezinnen, te kunnen vluchten uit de veel te kleine Praagse behuizingen van die tijd, en te ontsnappen aan de druk van de communistische politiestaat. Op het Boheemse land leek die druk wat minder zwaar, en in hun eigen slot, zoals ze de behuizing vanaf dat moment noemden, konden ze zich tijdelijk bevrijd voelen van het regime. En omdat het slot zo groot was konden ze er ook gelijkgestemden ontvangen en feesten geven.

Ze verdeelden het gebouw in drieën en bestemden het grootste vertrek, de vroegere balzaal, tot gezamenlijke ruimte. Daar werden af en toe tentoonstellingen gehouden en voorstellingen gegeven. Tsjechovs *Drie Zusters* werd er, mede doordat het door de drie vrienden werd gespeeld, het grootste succes.

Tussen het plezier door probeerden de nieuwe eigenaars hier en daar iets te repareren aan het slot en reden dan ook geregeld met allerlei bouwmateriaal in hun kleine autootjes (een Fiat 600, een Fiat 850 en een Citroën 2CV) van Praag naar het nieuwe bezit. Als ze het over die reparaties hadden onderweg, zeiden ze vaak tegen elkaar: 'Het dak is de hoofdzaak,' een zin die in hun familie- en vriendenkring al gauw een gevleugelde uitdrukking werd.

Op een frisse, zonnige herfstdag, niet lang nadat ze het slot hadden gekocht, reden Jiři en Josef in de Fiat 850 van Jiři met allerlei spulletjes naar hun nieuwe bestemming. Op 23 kilometer van Praag stopten ze op een grote pleisterplaats met een kleine kiosk en een immens parkeerterrein, gelegen aan de enige autoweg van hun land, tussen Praag en Brno. Ze stopten daar altijd even. Niet alleen om koffie te drinken, maar ook om zich even in een ander land te wanen. Want de pleisterplaats deed ze op de een of andere manier heel erg aan Amerika denken. Zo noemden ze die plek ook. In zinnen als: 'Laten we even wat koffie drinken in Amerika' en 'Hoe ver is het nog naar Amerika?'.

Op die frisse herfstdag dronken ze de koffie in de Fiat 850 en spraken daar wat bij. Deze keer ging het over een smerig kussen dat op de achterbank van de auto lag. 'Waarom ligt dat kussen daar eigenlijk?' had Josef gevraagd. Jiři had gezegd dat het er al lag toen hij de auto van de vorige eigenaar had gekocht, maar dat hij nog aan het nadenken was over wat hij ermee zou doen. Het was even stil in de auto. Het leek erop dat ze nu allebei aan het nadenken waren over wat er met dat kussen gedaan kon worden.

Opeens zei Josef: 'Wat zou er eigenlijk in zo'n kussen zitten?'

'Ik weet het niet,' zei Jiři, 'maar we kunnen wel even kijken.' Daarop pakte hij een mes uit het

Jiři, Josef en Jan (v.l.n.r.) bij het net gekochte slot

handschoenenkastje en gaf het aan Josef, die het dichtst bij het kussen zat.

Toen Josef het kussen had opengesneden zag de Fiat 850 er plotseling uit als zo'n souvenir waarin het, als je het even heen en weer beweegt, gaat sneeuwen. 'Jezusmaria,' zei Jiři. 'Jezusmaria,' zei Josef.

Hoestend en proestend, met hun handen het alom door de auto warrelende sneeuw wegwuivend, bereikten ze een uur later het slot. Daar pakten ze wat zakken, waarin ze het spul, dat steeds meer leek te worden, probeerden op te bergen.

Vriend Jan zat op een stoel voor de hoofdingang een pijp te roken. Hij was, zo gaat in ieder geval het verhaal, in een vliegtuig boven Engeland geboren, en had daardoor zowel een Tsjechoslowaaks als een Engels paspoort. Dat gaf hem als enige van de drie vrienden de mogelijkheid buitenlandse reizen te maken. Om zijn Engelse staatsburgerschap te benadrukken rookte hij altijd en eeuwig pijp. 'Dat is typisch Engels,' zei hij tegen iedereen die het maar wilde horen, en die moesten dat dan maar aannemen.

Jan zag zijn vrienden in- en uitgaan met steeds

nieuwe zakken en vroeg na een tijdje aan Josef wat er in zat.

‘Borát,’ zei Josef.

‘O, borát,’ zei Jan op die vanzelfsprekende toon waarmee ooit de postbeambte had gereageerd op Simon Carmiggelts zelfbedachte woord ‘epibreren’.

En zo is het met dit prachtige, niet-bestaande Tsjechische woord allemaal begonnen. Waarna het over de wereld is uitgevlogen.

Josef, Jiři en Jan (v.l.n.r.) in Tsjechovs *Drie zusters*

2

Het borátgevoel

Ik ontmoette Josef en Jiři in 1981, toen ik met mijn vriend John Müller naar Praag was gereisd. Hun namen en adressen hadden we gekregen van gitarist en schrijver Jan Stavinoha, die naar Nederland was gevlucht na het gewelddadige herstel van de communistische heilstaat door de Russische bezetter in 1968.

Het was vriendschap op het eerste gezicht met Pepa en Jirka, zoals hun roepnamen bleken te luiden, en er volgden vele avonden met vrolijke gesprekken en veel drank. Ook bezochten wij het slot en hoorden het verhaal over de Fiat 850, het kussen, het mes en de borát. Het niet-bestaande Tsjechische woord was na de uitvinding ervan in 1972 in hun kringen een eigen leven gaan leiden. Het werd gebruikt als metafoor voor het absurdistische bestaan in hun land. 'Dat is helemaal borát' of 'Dat was een heel borátische gebeurtenis' waren zinnen die ze graag bezigden wanneer het ging over de waanzin van alledag in Absurdië.

Uit de Tsjechische literatuur kende ik natuurlijk de uitingsvormen van het absurde levensgevoel. Van de brave soldaat Svejk bijvoorbeeld, die op een gegeven moment dacht dat er zich binnen in de aarde nog een aarde bevond. Die groter was.

En van de schrijver van *Svejk*, Jaroslav Hašek, die een paar jaar voor de Eerste Wereldoorlog de Partij voor Gematigde Vooruitgang binnen de Grenzen van de Wet oprichtte. Op partijbijeenkomsten mochten de aanwezigen vragen stellen aan Hašek. De eerste was gratis, de volgende vragen kostten elk een halve liter bier. Daar stond tegenover dat hij mensen die op de partij gingen stemmen als cadeau een miniatuurzakaquarium in het vooruitzicht stelde.

Minder operetteachtig was het literaire universum van een andere Tsjech, Franz Kafka. Zijn Absurdistan was, met name in *Het Proces*, een wereld die de mensen krankzinnig maakte en machteloos. Het adjectief kafkaësk behoort sindsdien tot de meest gebruikte, en vaak misbruikte, typeringen van die wereld.

Onze nieuwe vrienden leefden in zo'n maatschappij. Om daarin te overleven prefereerden zij de vaudeville-benadering van Hašek boven de naar hysterie neigende ernst van Kafka. Zo nam Pepa, die eigenlijk acteur was maar de kost verdiende als nachtportier in een hotel, graag Russen in de maling. Een gezelschap van achter de Oeral bijvoorbeeld, dat vroeg aan het ontbijt was verschenen en zich geen raad wist met de tafelgewoontes in het voor hen zo exotische Europa. Wat deed dat glaasje heet water bijvoorbeeld op de tafel met dat zakje ernaast met dat touwtje eraan?

Pepa legde uit dat dit een prachtige vinding was: je tilde het zakje aan het touwtje omhoog, je hing het papieren labeltje achter je oor, je legde het zakje op je tong en je bracht daarna het glas water naar de mond. Als je het water dan over het zakje goot, was dat een superieure manier om je thee te drinken. Waarna zestig volwassen mannen aldus deden en mijn vriend een flinke portie leedvermaak verschaften.

Arme Russen, kun je denken, maar het waren wel hun Russen, hun bezetters. En alleen door middel van het borátische levensgevoel en uitingen daarvan waren Jirka en Pepa in staat te overleven. Door de absurditeit van de situatie te zien en die te

benadrukken. Dat was lastig wanneer ze weer eens urenlang ondervraagd werden door de geheime politie over die Nederlandse vrienden van ze, maar ze ondergingen en verwerkten het met datzelfde borátidee. En wij, die gevaarlijke buitenlandse contacten, mochten ons niet schuldig voelen. Nee, wij moesten het borátgevoel vanuit Bohemen meenemen naar ons eigen land. Dat beloofden we.

Pepa (rechtsvoor) met Boheems gezelschap bij het slot

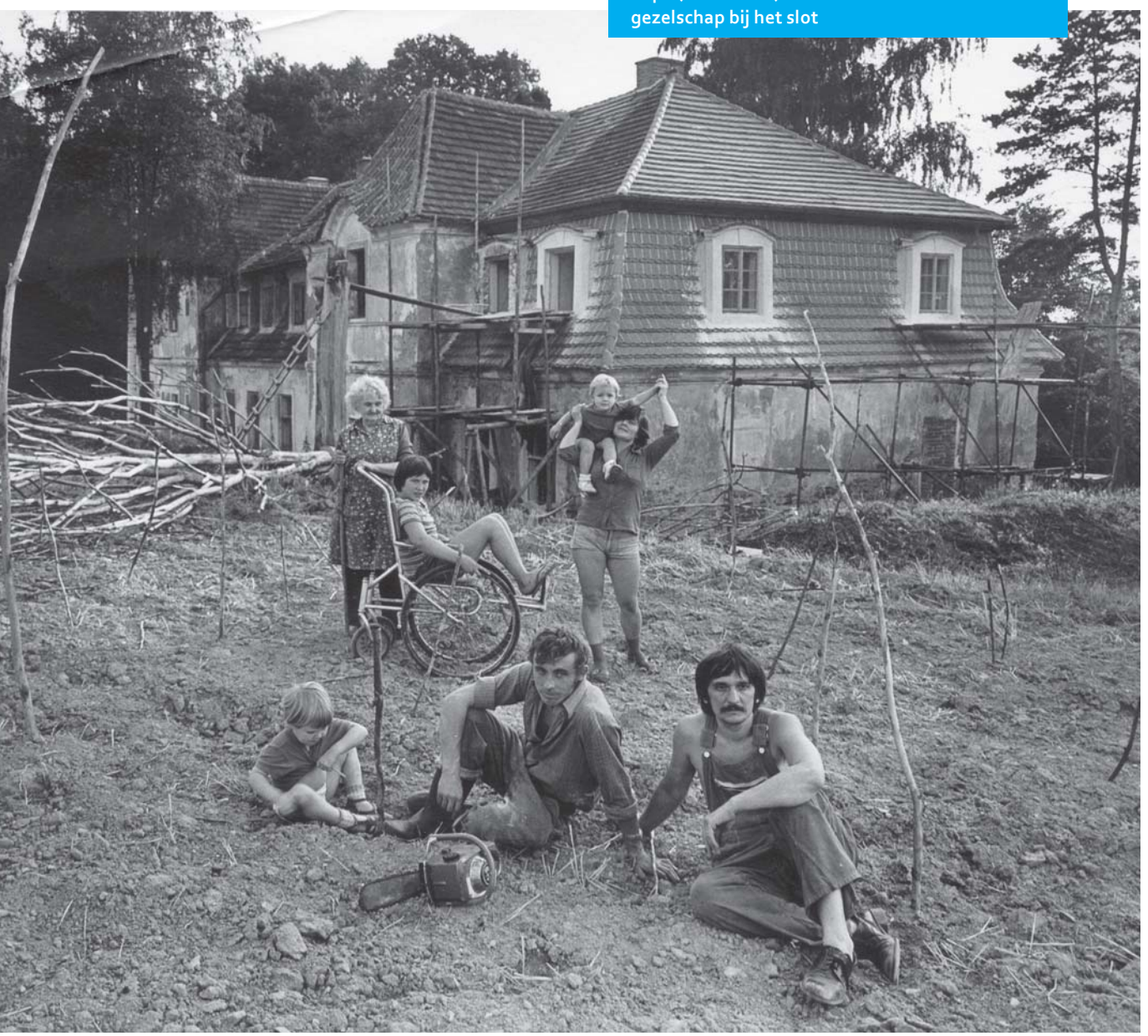

3

Borát in Nederland

Geïnspireerd door het Boheemse absurdisme leek het me aardig dat gevoel vorm te geven op de Nederlandse radio. Ik had in 1979 onder de titel *De Nationale Tijdgeest* al eens een paar uitzendingen gemaakt waarin ik experimenteerde met wat ik toen 'een vrolijke strijd tussen fictie en werkelijkheid' noemde. In een documentaire met de titel *64 miljoen Nederlanders en hun zeep* was schrijver Rogier Proper al flink de absurdistische weg op gegaan. Wim T. Schippers en Paul Haenen waren met de directeur van de VPRO-televisie, Arie Kleijwegt, personages in die documentaire. In het hoorspel *Bij de bakker*, geschreven door Schippers, trad Arie Kleijwegt nog eens op, bijgestaan door Janine van Elzakker en Paul Haenen.

Toen ik na een aantal jaren afwezigheid weer programma's voor de VPRO-radio ging maken, kreeg ik negen nachten toegewezen, waarin ik vanaf 6 november 1983 tussen twaalf en twee mijn gang kon gaan. En ik noemde het *Borát*. Ik betrok de Schippers-crew er weer bij, aangevuld met Clous van Mechelen. Schippers bedacht voor nieuwslezer Hans Molenaar de rubriek 'De B-kantjes' van Hans Molenaar, waarvoor Clous de tune maakte, en Rogier Proper bedacht voor zichzelf de geëxalteerde buitenlandcorrespondent R.A.F. Proper LeMaître.

Verder was Jet van Boxtel chef beeld, wat betekende dat zij heel precies een aantal kunstwerken beschreef, deed Steven Key vele typetjes, opende John Müller af en toe zijn 'Citatentrommel', gaf Sanneke Zaal soms een tip en was Jan Stavinoha geregeld correspondent Afsluitdijk. Marjan Luif maakte in *Borát* haar radiodebuut en introduceerde later Michiel Romeyn bij de luisteraars.

Wat *Borát* nou precies was, vroeg de *VPRO Gids* zich in februari 1984 ter gelegenheid van de derde uitzending af: 'Comedy? Kunst? Onzin? Surrealisme? Dada? Kitsch? Avant-garde? Fictie? Werkelijkheid?' Ze vroegen Wim T. Schippers en mij een en ander uit te leggen. Schippers maakte een tekening en ik schreef een niet zo helder credo, waarin ik gelukkig Wim T. Schippers citeerde, die in een interview met *NRC Handelsblad* had gezegd: 'Want wat is er nou aan het leven als je om je heen kijkt? Iedereen neemt aan dat het heel belangrijk is, maar niemand kan uitleggen waarom. Dus doet iedereen net alsof, en dat wordt een heel spel. Intussen kan je het heel leuk hebben met al die onzin. Ben ik duidelijk?'

Het lijkt mij nog altijd een duidelijke samenvatting van wat wij in ieder geval met *Borát* wilden: het leuk hebben met al die onzin. En dat doorgeven aan onze luisteraars.
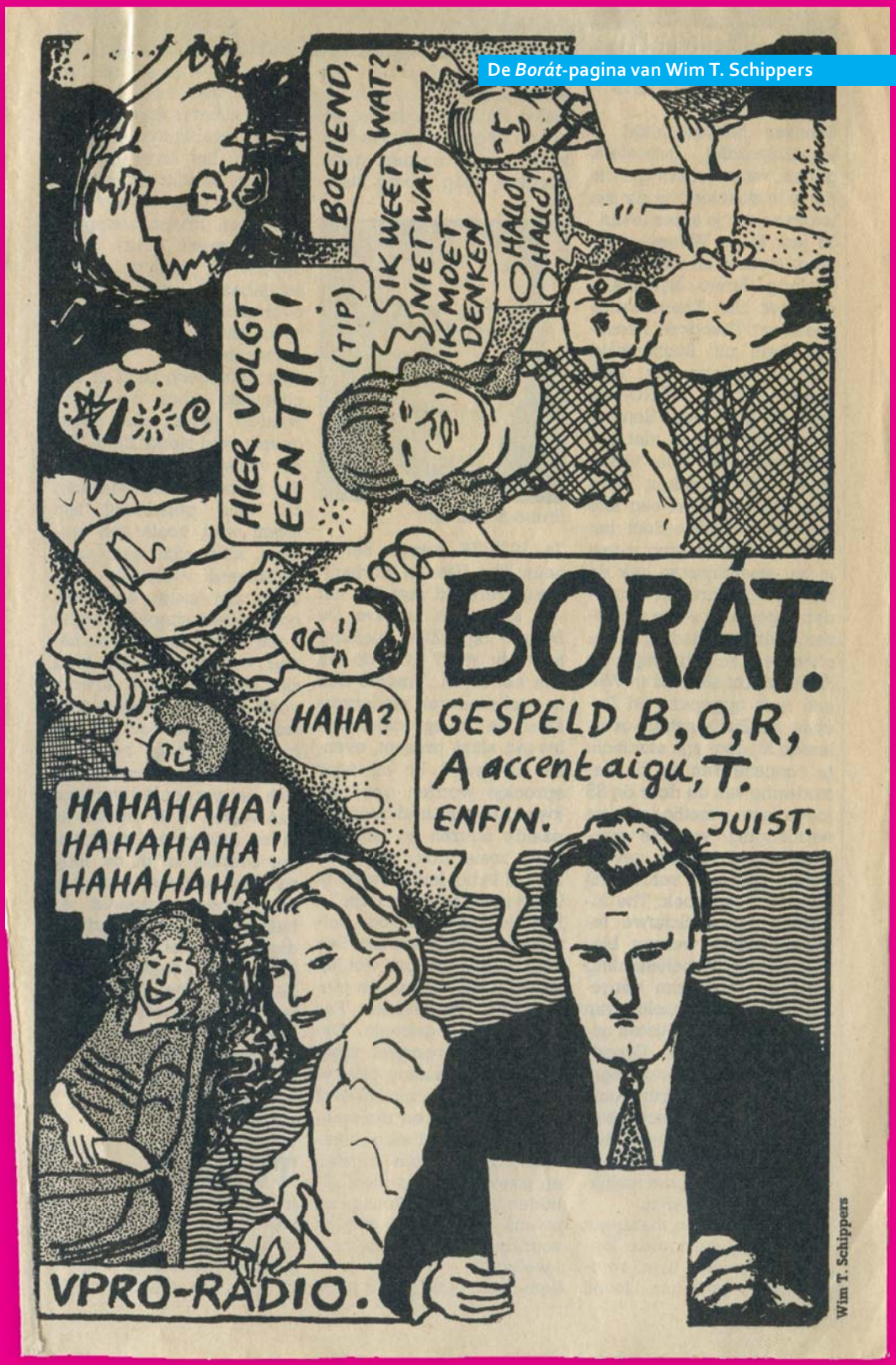
De *Borát*-pagina van Wim T. Schippers